

mott. Az egyik oldalon én voltam hátul. Egy pillanat alatt — botorkálva léptünk azon a pár lépcsőn — az egész súly a vállamra omlott. Azt gondoltam, hogy ez a szerencsétlen, harminckilós barátunk ezzel a több mázsás koporsóval ott betemet bennünket.

Lászlóffy A. — Nem lehet tudni soha a mértékét annak, hogy egy előre megfontolt előre kitervezett és elhatározott öngyilkosság mikor válik aktuálissá. Az embert először is, ha a tudatnak arra a fokára, arra az érzékenységi fokra tud emelkedni, mint a Szilágyi Domokosé is volt, akkor az embert először is körülveszi a saját bőre, a saját sorsa, ami lehet jó vagy rossz, a rendszertől függetlenül. Utána körülveszi az adott állapota és azon a rendszeren belül, lehet akár a kórházban, akár a börtönben, akár egyáltalán csak benne a nagy, nagy sötét rendszerben, de pontosan tudja, hogy ezen kívül már a sztratoszférától kezdődően körülveszi egy gyönyörű világoskék ég. És ha nagyon okos, akkor tudja, hogy ez a világoskék ég is csak egy egészen kicsi buborék, mert körülveszi a nagy-nagy gyönyörű bársony sötétkék, semmi, ami attól, hogy csillagos, a Földről nézve lehet gyönyörű, de okos embernek ijesztő.

Baka István (1948—1995)

Albert Zs. — A közelmúlt számomra egyik legkeményebb és legtragikusabb olvasmánya volt, amikor *A magyar költészet kincsestára* című kötetben egyvégtében elolvastam Baka István verseit. Azt hiszem, hogy még a huszadik századi magyar költészet sem produkált ilyen töményen tragikus versanyagot, mint amit ebben találtam. A zárt forma az uralkodó benne, erről eszembe jutott, hogy tragikus körülmények között más költőknél, például Radnótinál is, ugyanezt láttuk: a zárt forma tartja meg az embert.

Baka István Szekszárdon született 1948-ban, és — ahol egyetemre is járt és a végén dolgozott — Szegeden halt meg 1995-ben, 47 éves korában. Magam Szegeden nem sokat jártam, azonban élt ott barátunk, aki jóformán menekült onnan, mert az ötvenhat utáni szegedi körülmények olyan rettenetesek voltak. Idegbeteg lett, korán meghalt. Egyébként költőnek indult volna, ha hagyták volna. Szóval elég vészes hely lehetett akkoriban Szeged, és azt hiszem, Baka István költészetében talán ez hagyott nyomot. Magam telefonon beszéltem csak vele, csináltunk néhány műsort, így távolról, nagyon kedves, lágy hangja volt, nem egyezett költeményeinek azzal a végletes, keserű keménységével, amit a legjellemzőbbnek tartok rá. Ki tudná elkezdni ezután?

Lator László — Hát én szívesen elkezdem, bár a szegedieknek kelle-ne arról beszélniük, hogy miért érezte magát Baka — különösen ott-tartózkodása első éveiben — olyan pokolian rosszul. Én nem hiszem, hogy ez egyértelműen csak a politikai vagy történelmi helyzet következménye. Lehet egyszerűen, hogy szülővárosa, az a szelíd, dombos Szekszárd, a dunántúli vidék, kedvesebb volt neki. Mindenesetre abban igaz

Balog József, Bombitz Attila, Domokos Mátyás, Lator László, Szőke Katalin és Zalán Tibor történetei (A jegyzeteket Baka Tünde készítette.)

van, hogy nagyon nem szerette Szegedet, hiszen rögtön a pályája elején írta azt a sort — ha jól emlékszem: „E vidéknek / holtan se lennék semmije”. (Itt) És van egy verse, amit már a Brodskij költészetével való megismerkedés után írt, egy szerepvers, nem első személyben beszél, azt olvasom benne, hogy „Dido, királynőm, gyűlölöm e földet.” (*Aeneas és Dido*) — ezt Aeneas mondja Didónak, de én azt gondolom, hogy ebben a szerepversben vagy tárgyiasított versben is Bakának ez a Szegeddel való konfliktuózus viszonya van benne. De amikor én néhányszor találkoztam vele Szegeden — Pesten többször is találkoztunk, de Szegeden is jártam nála, amikor ő ott szerkesztőként dolgozott —, akkor már nem éreztem benne ezt a majdnem hogy ideges tiltakozást a város ellen. De hát mondom, akik Szegedről ismerték, biztosan jobban tudják, hogy mi van e mögött. Én azt gondolom, hogy semmiképpen se lehet ezt egy okra visszavezetni, még azt is el tudom képzelni, hogy magánéleti problémái, mert mindig voltak bajai, nehézségei, talán azok is belejártak, hogy ott ilyen rosszul érezte magát.

Zalán Tibor — Abban az időszakban ismertem meg, azt hiszem, amikor Szegedre érkezett, és úgy érkezett, hogy már volt valami neve a magyar költészetben. Bár azt az elismerést, amit élete végén kapott, nem kapta meg húsz éven keresztül, vagy nem tudom, hány éven keresztül. Tehát hiába volt jó költő, Szegeden nem nagyon törődtek vele. És ahogy Lator László mondja, valóban rengeteg magánéleti konfliktusa is adódott. Például akkor kapott a lánya agyvérzést, kérdéses volt, megmarad-e a lány, vagy nem.

Egy nagyon ócska kis albérletben élt a város peremén, udvaron keresztül kellett bemenni egy szűk kis szobába. Folyton teát ivott, és állandó pénztelenségben teltek a napjai. És ez a Komócsin-birodalom volt, amire maga is utalt, ami elég borzalmas környezet volt valamenynyünknek. Neki is. Nekünk talán még kevésbé, mert mi induló költők voltunk, és nem kerültünk közvetlen kapcsolatba ezekkel a figurákkal. De ő igenis kapcsolatba került, mégpedig úgy, hogy állandóan lesték, keresték a szövegeit, egy megjelenésekor például pánccslekrénybe zárták a *Tiszatáj*-t. Tehát olyan erős nyomás nehezedett rá, és annyira nem kapott semerről se segítséget ez az ember, hogy természetesen utálta, gyűlölte a szegedi birodalmat. De ezen túl gyűlölte azt az egész Magyarországot, amely akkor működött, fennállt. És én tovább mennék Lator László megérzésénél: a föld, melyet holtában sem fogad el az ember, az egész ország volt abban a pillanatban, legalábbis abban a berendezke-

désében, ahogy Szeged ezt fölkinálta neki. Tehát borzalmasan szenvedett. És attól is szenvedett — én tudom, mert valamennyien hiú emberek vagyunk —, hogy igazából sose kapott Szegeden pozíciót. Iliát kinyírták, a *Tiszatáj*-hoz nem hívták el, nem vették oda, eltűrték. A *Kincskereső*-nél is beosztott munkás volt, és hát a zenébe menekült. Amikor például sikerült egy lemezjátszót vennie — egy sztereo lemezjátszót, ami ma már mosolyogtató — akkor az körülbelül olyan volt neki, mint egy holdutazás. Attól kezdve boldog volt, de csak a lemezjátszója közelében. Bevitte a szerkesztőségbe, s amikor nem volt ott senki, akkor leült és hallgatta, és úgy érezte, hogy ő most boldog. Hát ilyen körülmények között kezdődött Szegeden a létezése, melyet majdnem húsz év sikertelenség követett. Olyan mély sikertelenségek voltak ebben, melyek emberileg nehezen voltak túlélhetők, de ez már egy későbbi időszak.

Lator L. — Ne haragudjon, hogy még egyszer magamhoz ragadom a szót, hadd tegyek még ehhez hozzá valamit. Baka költői pályája úgy 1970 körül kezdődött, 22 éves korában jelentek meg először a versei. 1985-ben jelent meg — ha jól emlékszem — a *Döbling* című kötete. Az én szememben az ő költői pályája nem olyan egyszerű és egységes, ahogy mostanában látni szokás. De azt gondolom, hogy éppen a *Döbling* című kötet, különösen azzal a nagy Széchenyi-verssel, az első igazán nagy szerepverssel, már jelentős kötet volt. Az 1945 utáni magyar költészet történetét feldolgozó „spenóiban”, abban a kétkötetesben, Bakának a neve csak egy felsorolásban szerepel, megnéztem. Vagyis még csak két-három sort se kapott. Jó, rendben van, mire a *Döbling* megjelent, rég megírták azt a fejezetet, már nem lehetett rajta változtatni, de én mégis változatlanul azt gondolom, amit valahol egyszer meg is írtam, hogy az ő nagyon erős — akkor is erős, jellegzetes, hogyha sokféle hatást magába szívó — költői hangját nem vették kellően észre. És ehhez most hadd tegyem hozzá, hogy Bakának a politikától, a történelemtől, a magánélettől, még akár a költészettől is szinte függetlenül, micsoda terhet jelentett az, hogy vidéken volt pályakezdő költő. Magyarországon régóta van vidéki költő, s a vidéki költő státust szinte senki se tudta kiheverni. Még olyan sem, mint mondjuk Takáts Gyula, aki hihetlenül egészséges, harmonikus lény, és emelt fővel és jó közérzettel tudta vállalni a vidékiséget...

Albert Zs. — És megcsinálni.

Lator L. — És megcsinálni. Sőt erényt tudott csinálni belőle. Vidéki költőnek lenni nehéz. Ha valaki ugyanazzal a tehetséggel, ami Bakának

volt, vagy akár annál szerényebb tehetséggel is, Pesten van, és hozzátartozik valamilyen branchhoz, bandához, sokkal hamarabb felfigyelnek rá. A vidéki költő sorsa e tekintetben is sanyarú. Volt persze a vidéki ségnek Bakára nézve hasznos következménye is, de ezt most nem akarom elmondani.

Albert Zs. — A verseiről beszélünk. Írt prózát, drámát és nagyon sokat fordított. Magyar—orosz szakos volt. A fordítás nála természetesen következett abból, hogy az orosz nyelvvel foglalkozott, és szerette az orosz irodalmat. Nagyon érdekes egyébként, hogy mit választ ki az orosz irodalomból.

Szőke Katalin — Ez mind nagyon érdekes. Természetesen adódott persze, mert nagyon szerette az orosz irodalmat, és utolsó egyetemén, 1971—1972-ben egy évet töltött Leningrádban. Ez nagy hatással volt rá. Egy időben jártunk egyetemre, s egy évvel később én is töltöttem ott egy esztendő, és találkoztam azokkal az emberekkel, akikkel Pista barátkozott. Ezek irodalomszerető bölcsészhallgatók, fizikusok, különféle természettudományok iránt érdeklődő emberek voltak, akik ismerték az igazi orosz irodalmat. Tehát nem azt az orosz irodalmat, amit akkoriban az egyetemeken tanítottak. Gépelt kis lapokon terjesztették Mandelstam, Paszternák, Brodskij verseit. Bár Magyarországon tanították ezt az irodalmat, bizonyos verseket itthon nem ismertünk, úgyhogy tulajdonképpen ott találkoztunk először ezekből a kis szamizdatlapocskákból az ottani irodalommal. Pista már akkor, egyetemista korában is próbálkozott fordítással, viszont amikor visszakerült Szegedre, az elszigeteltsége, elzártsága... — Talán egy gondolat még Pista szegediségéhez, és egyáltalán ehhez a szegedi világhoz, amiben élt: Szegedre mind a mai napig jellemző, hogy kis zárt világok vannak. Például az egyetem és a város között sincs semmiféle közvetítés — a szegedi egyetemen dolgozom — nap mint nap érzem. Akkoriban ugyanúgy külön volt a szerkesztőség, külön volt az egyetem, külön volt ez a bizonyos Komócsin-birodalom. Zárt világok voltak, melyek megőrződtek, és ezek között a világok között kulturális közvetítés — azt hiszem — mind a mai napig nincsen.

Visszatérve a fordításokra: az első költő, akit Pista lefordított, Viktor Szosznora volt. Viktor Szosznorára az egyik leningrádi barátja, ebből az általam említett körből, hívta fel a figyelmét. Az is nagyon érdekes, hogy mikor kezdett fordításokkal foglalkozni. Ez nem sokkal a *Döbling* verseinek a megjelenése előtt történt. Azt hiszem — ahogy Lator László

is mondta —, a *Döblinggel* valami új, valami más kezdődik Baka István költészetében, és tulajdonképpen ezzel válik igazán ismertté. Ebbe a változásba belejátszott az is, hogy elkezdett műfordítással foglalkozni. Viktor Szosznorát természetesen nem véletlenül választotta. Szosznora esetében szintén szerepjátszó költőről van szó, egy olyan modern költőről, aki nagyon is hagyatkozik a hagyományokra, melyek nagyon fontosak számára, ugyanakkor viszont a modern személyiség megkettőződését vagy megsokszorozódását egy sajátos álarcos játékkal adja elő. A Szosznora versek színpadszerűek. Ez nagyon tetszett Pistának, és a kötet előszavában is épp a szosznorai maszkokról ír, melyekre tehát nagyon erőteljesen fölfigyelt. A Szosznora-kötet után, jóformán azt lehet mondani, hogy mindegyik műfordítását láttam, ugyanis a filológiai dolgok miatt megmutatta őket. Nagyon sokszor tanácsot is kért, hogy mit fordítson, pontosabban azt kérte, hogy vigyen neki az ember könyvet, és akkor vagy tetszett neki, vagy nem. Tehát mindig ő maga választotta ki azokat a verseket, amelyeket fordítani akart. A fordítás azért is volt fontos számára, hogy abban az időszakban, amikor nem tud verset írni, legalább legyen mit csinálnia. Ez tragikus is, de fölemelő is egyben. Azt hiszem, hogy utolsó éveiben szinte követelte magának a fordításokat. Rengeteget fordított, nap mint nap dolgozott, valószínű, hogy csak így tudta elviselni egyrészt a fájdalmakat, másrészt a megalázó betegség lelki terhét.

Albert Zs. — Mondjuk el, ha valaki nem tudná, hogy rákban halt meg Baka István. Évekig volt beteg.

Szőke K. — Két évig.

Albert Zs. — Írja valahol magáról, hogy szerepjátszó természet, maga a fordítás is szerepjátszás, és akiket magára vállalt ezeknek a szerepei illettek ahhoz a lelkiállapothoz, amelyben volt.

Domokos Mátyás — Azért a költészetben a szerepjátszás értelmezése csalafinta dolog. Talán, Zalán Tibor, éppen neked nyilatkozta azt egy beszélgetésben, hogy „akkor vagyok a legszemélyesebb, amikor álarcot viselek”. („*Akkor vagyok a legszemélyesebb, ha álarcot veszek föl*”. *Beszélgetés Baka Istvánnal*. [Vecsernyés Imre.] = *Tiszatáj*, 1985. okt. 29—33. p.) Erre egyébként a magyar költészetben Weöres Sándor talán a legnagyobb példa, aki mindig maszkok mögé búj, és csak úgy süttött belőle az a félreismerhetetlen személyesség vagy egyéniség, ami utánozhatatlan. Azon keresztül valósította meg magát. Ennek, azt hiszem, hogy az ő életútjában és életsorsában kell keresni a gyökereit, és

természetesen abban a jó költői felismerésben, ami a valódi tehetség sajátja, hogy hogyan tud a mondanivalójának a kifejezésben egy olyan ráhangzást biztosítani, vagy mondjam azt, hogy kettős hangzást, ami hirtelen megtölti a kifejezést, a beszédmódot. Mert egy vers esetében ez a lényeg, és nem a mondanivaló. A mondanivaló maga a beszédmód, ami által ő is elkülönböződik a többi költőtől, és félreismerhetetlenné válik. Kezdetől fogva megvolt ez a hajlam benne erre, és az az érzésem, hogyha a szerepekről beszélünk vele kapcsolatban, elmondhatjuk, hogy többféle maszkot vagy álarcot húzott magára. Amikor a magyarság problémájával vívódott, akkor Ady Endréét, (írt is egy verset is *Ady Endre vonatán* címmel) vagy Széchenyiét...

Zalán T. — Öt Vörösmartyt...

Domokos M. — ...asztán magából csinált maszkot, amikor lefordította a nevét oroszra, és *Sztyepan Pehotnij* verseit kezdte írni, és így tovább, és így tovább, de én oda szeretnék visszamenni, hogy miért jelenthetett az ő számára ilyen nagy nyomást az, hogy az egyetem után „Pol Pot megyében” kellett leélnie az életét. Ehhez egy kis kitérőt szeretnék tenni.

Én 1975-ben ismertem meg őt személyesen is. Furcsa módon nem sokkal korábban olvastam a verseit, a *Magdolna zápor* című kötetét. Ez volt az első kötete, a *Magvető*nél jelent meg. 1975 könyvhetén, Szekszárdon voltam mint a *Szépirodalmi Könyvkiadó* munkatársa. Több író-olvasó találkozón kellett részt venni. Weöres Sándor volt ott, Örkény István volt ott, szóval nagy nevek, és a helyi szervezők, rendezők közül ott szólott valaki, hogy pódiumot tartanak fiatal íróknak. Volt ott egy újdonsült József Attila-díjas prózaíró is, és mondták, hogy van egy helybeli költő, aki innen származott el, s hogy vállalnám-e, hogy beszéljek róla, és vezetem a beszélgetést. Nos, akkor találkoztunk először. Baka Pistának jóformán szavát nem lehetett venni. Csendes, tartózkodó, önérzetes jelenség volt, míg a másik fiatal író újdonsült dicsősége fényében sütkérezett és vagdalkozott jobbra-balra. Én őszintén szólva a *Magdolna záporra* nem figyeltem föl. Annyit éreztem, vagy érezni véltem, hogy ez ugyan tehetséges fiatal költő annyi jelentkező között, de úgy éreztem, hogy ez a kötet valamiképpen csonkolt. Ez megmagyarázhatatlan érzés volt. Aztán később tudtam meg, hogy a *Magvető Könyvkiadó*ban az a bizonyos „nem létező” cenzúra kihagyatott a költővel jó néhány verset, és úgy emlékszem, egy esztendővel a halála előtt talán neked mondta el a nyilvánosság előtt először, hogy mi történt a *Magdolna zápor*tal. Na

most, az igazán groteszk az, hogy azokat a verseket, amelyeket kihagyattak Baka Pistával, az újbaloldaliság gyanújába keverték, és ezért hagyatták ki. Ezt pedig onnan tudom, hogy most, 2000 Költészet Napjára megjelenik egy könyv *Búcsú Barátaimtól — Baka István emlékezete* címmel, egy nagyon jó gyűjtemény, amit a *Nap Kiadó* jelentet meg, és abban olvastam egyik volt évfolyamtársának, talán katonatársának, Rittersporn Gábornak a visszaemlékezését Baka Istvánra, amit már Baka István halála után a feleségének, özvegyének, Baka Tündének a kérésére írt. Abban megírja, hogy ő sem érti, hogyan történhetett ez, hiszen Baka István nem tartozott abba a társaságba, akiket Magyarországon a hatvanas-hetvenes évek fordulóján ilyen újbaloldali, guevarista, maoista színben tüntettek föl, mert sehova se tartozott. Rittersporn nagyon pontosan megfogalmazza, hogy miért Baka Istvánba kötöttek bele akkor, amikor költőként elindult. Ha szabad idéznem ezt a pár sort: „Egy egalitárius, önigazgató és minden kultúra vívmányait befogadni kész társadalomban szerettünk volna élni, amelynek központi értéke és motorja a legkülönbözőbb alkotó létformák keresése, összeegyeztetése, és tökéletesítése lett volna, s amelyben minden tevékenységet az emberi kreativitás felszabadításának és az együttélés lehetőségei feltárásának igénye ösztönzött volna.” Baka Pista lázadását — folytatódik az idézet — egy végtelenül konzekvens erkölcsi kódex által diktált felháborodás motiválta.” És hogy miért nem tartozott ebbe a csoportba? Rittersporn ezt is megírja: „De minthogy következetesen elzárkózott minden dogmatizmustól, nem lehetett tagja vagy akár szimpatizánsa a rebellis fauna egyik csordájának sem.” (*Rittersporn Gábor: „A zene tulajdonképpen a hite volt”*) Ő írja ezt így, nem én mondom.

Szöke Katalin pedig ugyanebben az emlékkönyvben, amikor Baka István orosz kódját elemzi, megírja azt is, hogy kikerültek részképzésre a Szovjetunióba, ahol találkoztak a Szovjetunió realitásával, azzal, hogy mit is jelent az élet valóságában, és azt írta, hogy — most Szöke Katit idézem — „A «reális» Szovjetunióval való találkozás persze sokkoló volt”. S fönmaradt Bakának 1971-ből, tehát ezekből az időkből egy kis verse, amit a *Tiszatáj* közölt már a halála után (1996. szept.). Ez egy nyolcsoros vers, az a címe, hogy *1971 nyara*, és abban van egy kép: „a hitemből kivert világban,”. Tehát majdnem azt mondanám, hogy költői pályája kezdetől fogva egy ilyen száműzetés-közérzetben helyezkedik el, válik egyre keserűbbé, majd egy bizonyos ponton túl a keserűség, anélkül, hogy megszűntetődne, ironikus költői kezelésmóddal társul. Én

azt hiszem, hogy kezdettől fogva benne van az a predestinációtudat, hogy ő nem fog soha sehova se tartozni. Az az erkölcsi tőkesúly, hogy így mondjam, hogy nem fog megváltozni, hogy nem fogja az eszményeit föladni, és az is, ami végül elvezeti őt a verseiben is oda, hogy „vagyok, ki vagyok.”

Zalán T. — Ebben a korai maoizmusban azért van valami. A napokban beszéltem Merő Bélával, aki rendező s akivel együtt dolgozunk egy színdarabon. Mondta, hogy bezzeg, amikor Bakával azt a Guevaradarabot csinálták nagy botrány volt, meg bírósági eljárás, nem tudom mi, amiről Baka nekem nem nagyon mesélt. Mikor megkérdeztem Merő Bélát, hogy mi volt az oka, azt mondta, hogy „hát akkor még rendesen maoisták voltunk.” Volt itt azért ebben valami necces, hiába írja azt, hogy nem csatlakozott. Akkor nagyon sokan gondolták azt, hogy ez egy kivezető út valahonnan, ami talán nem annyira rossz. — Valószínű, még rosszabb lett volna.

Albert Zs. — Valahol ezt írja: „Aki fiatalon nem kommunista, az nem jó ember, de aki az marad, az hülye.”

Domokos M. — Francia mondás.

Lator L. — Nem ő találta ki.

Szőke K. — Gábor arra gondol itt, hogy ennek a csoportosulásnak, amelynek Rittersporn Gábor, Botond Ágnes és többen tagjai voltak, tehát ennek az ultrabalos csoportosulásnak Pista konkrétan nem volt tagja, de barátai ebből a csoportból kerültek ki. Szimpatizált ezekkel a gondolatokkal, már csak azért is, mert minden olyan mozgalommal, csoporttal, emberrel végtelenül szolidáris volt, aki perifériára szorult, egyrészt, mivel saját léthelyzetét is perifériaként élte meg, másrészt költői helyzetére is a perifériális helyzet volt a jellemző. Erre a következő példát tudom hozni, visszatérve a szovjetunióbeli élményeinkre és barátainkra: ezek az emberek nagyon szegényen éltek — Pista szintén szegényen élt — és többieket meghívott közülük nyaranta, ami nem volt kevés pénz, mondjuk egy családot eltartani. De kötelességének érezte, hogy ily módon is segítsen nekik. Emlékszem néhány ilyen barátja nyaralására. Nekem voltak bizonyos könyveim, melyeket Nyugatról szereztem meg, és akkor ez volt a nagy ajándék ezeknek a szegény oroszoknak, hogy saját irodalmukat, ami otthon nem jelenhetett meg, nyugati kiadásban olvashatták. Emlékszem, többen annyira nem akartak elválni ezektől a könyvektől, hogy még a buszmegállóban is állandóan ezeket olvasták. Pista nagyon örült, hogy legalább egy kortynyi szabad-

ságot biztosíthatott nekik. Visszatérve erre a bizonyos száműzetés-közérzetre, és az orosz maszkokra: nem véletlen, hogy azok álltak közel hozzá, akik ezt a száműzetés-érzést költészetükben leginkább kifejezték, illetve személyes sorsuk is a száműzetés volt, mint például Joszif Brodskijnak. Brodskij fordítása után írt egy verset, a *Post aetatem vestram*. Ez reflexió egy Brodskij-versre, amelynek címe *Post aetatem nostram*. Ennek a végén írja azt, hogy „némulok, szegény / magyar, ki — hetven éve már — sarokban / térdeplek Európa szegletén.”

Albert Zs. — Igen, emlékezetes vers.

Szőke K. — Tehát „sarokban térdeplek Európa szegletén”, igen, valahol a periférián vagyok, a léthelyzetem valamiféle száműzetés. — Tehát a hivatalos világgal tulajdonképpen nem is akart — belülről legalábbis —, nem is akart közösséget vállalni. Persze, hogy bántotta az, hogy nem ismerték el kellőképpen, ő igenis nagyon tudatában volt költői minőségének, sőt azt is meg merem kockáztatni, hogy költői nagyságának. Ő ezt tudta, és ezt néha ki is mondta baráti körben. Hát persze, hogy bántotta az, hogy a külső elismerés nagyon sokáig váratott magára. És tényleg csak az életének utolsó három-négy évében ismerték el költészetét érdemei szerint.

Albert Zs. — S itt vannak a Yorick-versek. Kormosra is utal, csak megfordítja a dolgot: Yorick nézi Hamlet koponyáját. Nagyon megrázó az a végletes keserűség, amivel a maga keserűségét képes nemzeti méretűvé tenni: „hetven éve térdeplek Európa szegletén.”

Domokos M. — A Guevara-üggyel kapcsolatban. Itt Rittersporn írásához lábjegyzetként oda van téve az a megjegyzés, hogy amikor ezt a darabot, amiről Zalán Tibor beszélt, Szegeden elő akarták adni, akkor „Az Állam és forradalom — ez Lenin munkája (D.M.) — érlelte meg azt a meggyőződést bennünk, hogy az alapeszme tökéletes, csak rosszul csinálják. Csodálkoztunk is rajta, hogy a mű nem volt betiltva.” — Már mint az *Állam és forradalom*. Na most, hogy milyen groteszk összeütközéseket produkált, és tragikomikus összeütközéseket ez az időszak, hát elmondhatom, ettől függetlenül, de ezzel mégis szoros összefüggésben, amit Nagy Attila mesélt el nekem: amikor kijött a börtönből, pár évvel később összeállított egy műsort Leninből meg az *Állam és forradalomból* minden kommentár és összekötőszöveg nélkül, és a kerületi tanács művelődésügyi osztálya az ötödik kerületben — mert ő ezt az Egyetemi Színpadon akarta előadni —, anélkül, hogy felismerték volna Lenint, az utolsó betűig betiltották. Nagy Attila pedig hápogott, hogy

hát hogy lehet ez? hiszen ez Lenin! Akkor se! Egyszer azt írta nekem egy levélben Baka Pista, hogy az ő nemzedéke tragikomikus sorsot él meg. Ez a tragédia színeivel kezdődött, aztán az irónia változtatott a szemléleten és a kifejezőmódon, de nem változtatott az alapálláson.

Bombitz Attila — Azt hiszem, azért már jó alaposan benne járunk ennek a költészetnek a megmérésében vagy újrafogalmazásában. Hozzátenném azt, hogy a vidéki költői élet periférikus mivolta valószínűleg egy olyan determináns pont, ami nemcsak múlt időben értelmezendő, hanem — ahogyan Lator László az előbb említette azt a bizonyos „spenótot”, amelyből egy olyan műnek a felfedezése hiányzik, mint a *Döbling*, melyet már megjelenésekor szinte relevanciával rendelkező kötetként lehetett értékelni, s mégsem volt jelen az irodalomtörténeti vagy kritikai diskurzusokban, — akkor azt sem szabadna elhallgatni, hogy ilyen értelemben az újabb fajta nézőpontokkal is — nem azt mondanám, hogy gond van — csak valahogy még mindig nem működik rendesen a dolog. Hiszen kilencvenegyben zárul le Kulcsár-Szabó Ernőnek a negyvenöt utáni magyar irodalomtörténete, aki a második kiadásban, az újraírt előszóban, zárójeles megjegyzésben *említi* Baka István nevét.

Albert Zs. — Abban például Székely János sem szerepel.

Bombitz A. — Többen, ez egy szép névsor. Zárójelben vannak ott többen, ott szoronganak. Nem tudom, hogy ki a vidéki benne és ki nem. Azért azt mindenképpen hozzátenném, hogy miközben nagyon-nagyon sokan értelmezik és elemzik Baka kötetét, — és hát valóban, ez a kötet majd nagyon szépen meg fogja mutatni, hogy az ő költészete mindig is helyén volt valamilyen olvasói szinten —, ugyanakkor a doktriner vagy kanonizációs törekvésekre igényt tartó iskolákban mégiscsak az a fajta érzés dominál, hogy nem nagyon tudnak vele mit kezdeni. Utalnék arra a bizonyos zártságra vagy nagyon szigorú és igazán szép költő-eszményre, amit Baka mindig is a magáénak vallott. Nem szeretnék most reflektálni, mondjuk, az elmúlt tíz év magyar költészetére általában, de most már teljesen világos, hogy nélküle értelmezhetetlenné válik a magyar líra poétikai története. Az ő klasszikus költő-eszménye, azt hiszem, szinte már előkelő magasságban mozog, és tudatosan. Tisztában volt saját maga értékeivel. Ezek a bizonyos zárt formák a belső — tartalmilag, képileg megfogalmazható — életérzésnek és egzisztenciális veszélyeztetettségnek pompás megragadásai. Én mindig is úgy olvastam őt, mint aki valamilyen mértékben igenis kézzel-lábbal tiltakozik bizonyos népnemzeti vagy túlságosan is nemzeti szimbólumokkal teli költé-

zet folytatólagossága ellen. Azt hiszem, legalábbis az én olvasatomban — amit személyesen is megélhettem, hiszen sokáig ott lehettem a versek születésekor is, van tehát saját tapasztalatom róla —, hogy a versek veretessége mindenféleképpen előfeltételez egy olyan klasszikus értelmű poétikai tudást és mesterséget, ami, mondhatom azt is, hogy igen ritka, és egyáltalán nem lenézendő, hogyha valaki ezeket, mondjuk a szonetteket így meg tudja csinálni, és a szonett történetében újat tud mutatni.

Albert Zs. — Érdekes, hogy éppen a zárt forma képes a legvégletebb érzelmet hordozni. Sokkal erősebben hat rám, mint ha valaki a már nagyon megszokottá vált avantgárd formákkal traktál újra meg újra.

Balog József — Én meg akkor elmondom azt, hogy van számomra egy bökkenő, mert hogy itt elparentáltuk Szegedet mint olyat, ugyanakkor Szeged 1995-ig elképzelhetetlen volt anélkül a figura nélkül, akit Baka Istvánnak hívtak. És most szándékosan nem a költőt, a maszkot említem, hanem egy figurát, egy életet, egy, az utolsó éveire reneszánsz emberré váló alakot, aki le-föl jár a városban. Nem sokat: reggelente elmegy a szerkesztőségbe, később, amikor már ezt a szerkesztőséget is picikét elvették tőle, akkor már oda se, hanem sétál a Tisza-parton a nylon szatyraival, a szakállával. Pipázni próbál, de kifújja a paraszat a szél. Aztán van nála egy műanyag üveg, amiben üdítő van, de tudjuk, hogy az üdítőben vodka van. Aztán tudjuk, hogy beszélget és hadakozik folyamatosan valamivel, akivel vagy amivel neki mindig is elszámolni valója volt. De ez a Szeged vele volt szerethető — visszaszerethető. Azt hiszem, ha ő az egyetem után visszament Szekszárdra, és aztán, hogy Szekszárdot ott hagyta, eljött Szegedre, azt azért tette — és ez a prózájából ki is derül —, mert meg akarta menteni Szekszárdot attól, hogy ott érezze rosszul magát, hogy úgy emlékezessen rá, mint a prózájának és érzelmi életének egyik születő bölcsőjére. Ezt írta vissza aztán középiskolás koráig, mert, hogy eddig jutott el. Azt mondta nekem egy beszélgetésben, hogy ő legalább húszéves késésben van, tehát hatvanévesen fogja megírni azt a Szegedet, amiben ő negyvenévesen élt. Hát ez nincs, merthogy meghalt abban a Szegedben negyvenhét évesen. De ő azzal, hogy Szegeden érezhette rosszul magát, a dühét ott turbózhatta, — hogy ilyen rondán mondjam — amit aztán átfordíthatott a kilencvenes évekre egy szinte kegyelemmé. Merthogy az utolsó években megkegyelmezett ennek a városnak, főleg, hogy telefont is kapott huszonegy év vagy huszonkét év után.

Szőke K. — Halála előtt egy évvel.

Balog J. — Halála előtt egy évvel, igen, de a levelek azt mutatták, hogy ezért ő húsz évet hadakozott legalább. Megkegyelmezett, mert tudta, hogy ahogy ő Szegednek Baka István, úgy a város is büszkén elkezdte imitálni, hogy mindig is Szegedé volt. Baka István menthetetlenül szegedi lett, bárhogy is visszavágyott és visszaírta magát Pannóniába, s bár odament a szülői házba írni arra a négy-öt hétre nyaranta, azért ő szegedi lett. Az elmúlt öt év Baka István nélkül még szörnyűbb Szegeden. És ehhez nem kell „Pol Pot megye”, nem kell politikai nyomás. Az kell, hogy hiányzik valaki, mármint nemcsak a vodka mellett, hanem a józanságával: a düh, ami kifordítaná magából az embert, őt nem fordította ki. Ő bölcs lett, józan lett, és akiket szeretett, azoknak az életében az ő szeretete ajándék, és akik szerették, azok legalább annyira vissza is kapták az ajándékot, mint ahogy adták. Erről, mondjuk, Darvasi László — Szív Ernő sokat megírt. Most, hogy elutazott Berlinbe, folytatja is a *A berlini fekete füzeteket*, ami ugyan már nem Bakó Andrásról (mert hogy ő így hívta) fog szólni, de biztos, hogy fölbukkan az alakja. Tulajdonképpen az utolsó éveire egy akár anekdotákba is foglalható figura lett, akivel öröm volt együtt élni. Ahonnan hiányzik ez az öröm, az a város visszasüllyed abba a félhalott állapotába, amiben ma is leledzik.

Zalán T. — Azért óvnék attól, hogy mitizáljuk ezt a jelenséget, mert én életemben emberrel annyit nem vitatkoztam, mint Bakával. Kevés ember volt velem annyiszor igazságtalan, mint ő.

Balog J. — Így van, veled veszekedett, mert veled ügye volt. Féltekeny volt rád.

Zalán T. — Tehát az indulat mindenkitől elveszi a bölcsességet. Ő általában bölcs volt, de azért ugyanolyan esendő, mint bármelyikünk. Azért ezt mondjuk el, mert ha szobrot csinálunk, az senkinek se tesz jót.

Balog J. — Természetesen. Én már az öregkori Baka Istvánt és az öregkori költészetét ismerem. Ti fiatalok voltatok és harcolnotok kellett egymással.

Albert Zs. — Egyébként a prózája, meg a drámája, amelyek rímelnek egymásra, sőt egyik a másikból született, mintha kísérlet lenne. Lehet, hogy nincs igazam.

Lator L. — Azt hiszem, igaza van, vagyis én is azt gondolom, hogy Baka elsősorban és mindenkifelett költő. De most nem is erről beszélnék, hanem még néhány dologra vissza szeretnék térni. Az egyik a zárt formák kérdése, amit mondott. Én nem látom ezt ilyen egyszerűnek.

Tudniillik azt gondolom, hogy Baka természettől fogva kötött, zárt formában író költő volt. Olyan fajta költő, aki egy sorba beletett egy mondatot, vagy ha nagyon rövid mondat volt, akkor két mondatot. Így kezdte a pályáját. Ez a zártság eltartott a hetvenes évek elejéig — közepéig, akkor Baka egy szerintem nagyon rossz korszakát élte, megpróbáltam egyszer megírni, hogy miért. Elkezdett rikítóan szecessziós, romantikus és dagályos lenni. Azt gondoltam — és ezt Baka helyben hagyta egyszer levélben talán vagy beszélgetésünkben —, hogy Baka életében, talán a magánéletében történt valami, ami kibillentette abból a jó egyensúlyból, amit ez a zárt költői világ jelentett neki. De ez a nagyon adys tónus — nagybetűvel írja a Sátánt, a Semmit, az Istent, amit lehet, mindent nagy betűvel ír, — nem illett Bakához. És vér, genny, szóval valami rettenetesen rikító világ az a pár, talán öt évnyi idő. De közben valami fontos történt vele, az tudniillik, hogy összetörte a formát. Akkor kezdett el szabadversben vagy félszabadversben, a természetes indulat hevében formálódó mondatokat írni. Ott van mindjárt az *Ady Endre vonatán*. Nem tartozik a nekem kedves Baka versek közé, mondom, én ezt a korszakát nem szeretem. De az az eredménye volt, hogy ezt a zárt, pallérozott, és egy kicsit üvegházi költői világot szétverte. És amikor ez a furcsa, dagályos korszaka véget ért, megmaradt benne ez a technika, a zárt formákat fellazította akkor is, hogyha szonettekét írt. Visszatért a zárt formákhoz, de már benne volt ez a fajta tapasztalat: verjük szét a mondatot, csináljunk félbehagyott mondatokat, eltört szavakat is akár. Vagyis én azt gondolom, hogy a zárt forma Bakának mondjuk a *Döb-lingtől* kezdve érett korszakában, látszólag ugyan zárt forma, de valamiképpen benne van az a formai felszabadulás, amelyet ez a középső korszaka hozott. Ehhez még hadd tegyek hozzá valamit a fordítói életművével kapcsolatban. Baka kimegy Pétervárra — (Leningrádba akkor még), és ott bekerül egy értelmiségi, az irodalomra, a költészetre kiváloán fogékony társaságba. Az orosz költészetnek mindig volt egy föld alatti régiója, az, ami nem jelent meg, hol kéziratban, hol szájról szájra terjedt, Puskin némely versei is kéziratban terjedtek, Lermontové is, és így tovább. Hogy az irodalom milyen fontos valami, sehol olyan nyilvánvaló nem volt, mint az oroszok közt. A mi korunkban ott volt a szocialista realizmus, ült rajta a birodalom az irodalmon, és ez valahogy fel-emelte az értékét mindennek, ami ennek ellent mondott. Vagyis amikor Baka ott élt Leningrádban, a kollégiumi szobában, és orosz társai oda-tették eléje Brodskij vagy Mandelstam vagy a tudom is én kicsoda ver-

seit, ezt a közeget érezte meg, hogy lám, itt van egy másik irodalom, az irodalom, a költészet és a szellem összeesküvése mindenfajta hatalommal szemben. A tilosakat, a gyanúsakat fogja majd fordítani. Bakának a fordítás nemcsak azt jelentette, hogy pénzt keres vele, hanem a mindennapi gyakorlatot, gyógyító cselekvést, ami segített neki élni, életben maradni... De van ennek egy másik nézőpontja is. Az, hogy Baka ott trenírozott. Szerepet is játszott, hiszen tudjuk, hogy Baka egész költésze a szerep és a nem szerep közt villámlik. Amikor szerepet játszik, akkor is érezzük azt a személyességet, amit Matyi Weöres Sándorral kapcsolatban mondott, és amikor személyes verset ír, akkor se tudjuk egész pontosan, hogy ez mennyire első személyben szól, vagyis játszik, ide-oda ingadozik, a személyes és a tárgyias közt. A fordításban azt tanulta meg — nem elsősorban a szerepet, bár persze azt is —, hogy hogy lehet elképesztő formai tudásra szert tenni. Innen nézve az, hogy ő Szosznorát vagy Brodskiját vagy az orosz szimbolistákat fordította, semmi ahhoz képest, hogy fordított egy svéd költőt, Bellmant. Aki csak egy kicsit ismeri Bellmant, el tudja képzelni, milyen iszonyúan nehéz azt a különös, az alatt járó, a durva kocsmait és a legmagasabb líraiságot elegyítő stíluskevercset magyarul megcsinálni, ráadásul ritmikailag, metrikailag is iszonyúan nehéz formákban. Baka élvezte, hogy ezt ő meg tudja oldani. Ennek a formakultúrának a hatása megmutatkozik a versein. Még egyetlen egy dolgot hadd mondjak az oroszokkal való kapcsolatáról. Zsuzsa, maga mondta a száműzetést. Matyi is, hogy Baka végletesen magányosnak, kivetettnak érezte magát. Nekem időnként az volt az érzésem, hogy (nem tudom, olvasott-e Baka Pista valaha is egzisztencialista írókat, filozófiát) ez az a sokat emlegetett kivetettség a *semmibe*. De Baka *semmije* nem olyan egyszerű, mint az egzisztencialistáké. Az valamiképpen teoretikus. A Baka *semmi*-élménye olyan, mint az oroszoké. Az a sivár, végletes *semmi*.

Egyszer meg kellene nézni közelről, hogy változik Baka költészetében Pilinszky kedves szavával, a *kreátúra* és a *semmi* viszonya. A gondviselés és a gondviselés hiányáé. Van egy nagyon korai verse, az első *semmi*-verse, nagyon jeszenyines, mert ugye hatott rá Jeszenyin, József Attila, és éppen az volt Baka egyik — hogy is mondjam — nagy erénye, hogy tudott utánozni.

Albert Zs. — A fiatalkori verseiben látni.

Lator L. — A fiatalkori verseiben szavakat lehet kipreparálni: ez József Attila, ez Radnóti, ez Jeszenyin. Hadd olvassak fel egy részletet korai verséből, amit én különben nagyon szeretek.

„Emlőnyi árnyú lomb itatja
a gödrök ritkuló sötétjét,
s levélrés-szájához tapadva
tűnődve csókolja a kékség.”

(Nyár. Délután)

Ez már-már a *Kékség* című Jeszenyin-vers. Ezt nem azért olvastam fel — s idézhetnék mást is — hogy azt próbáljam sugallni, Baka egyszerűen utánzott költőket. Ez is egyfajta tréningje volt: bekeríteni, bekebelezni azt, ami kedves költőiben vonzotta, s aztán ez az anyag Bakává vált. Minden sejtje tele lett velük. De hadd térjek vissza Baka *semmi*-élményéhez. Első korai *semmi*-verse így hangzik:

„És száll a csend — a hold mosatlan
ablaka mögé lép az Isten;
egykedvűen néz — túl homályos
üveg, hogy lásson és segítsen.”

(Nyár. Délután)

Ez is nihil-vers, de ez még nem az orosz nihil. Legfeljebb Jeszenyin írhatott volna ilyesmit. De későbbi verseiben már ilyen a *semmi*:

„s hová jutnánk a korhadó
dongákon túl ki tudja
a Mennybe-e vagy egy sötét
és nyirkos pincezugba”

(Éjszaka)

Ez a Szvidrigajlov szállodai szobája, ez a *semmi* az orosz *semmi*.

Albert Zs. — A sötét lyuk, ahová beleveszünk.

Lator L. — És a következő fázisa a *semminek*:

„...a ponyvát
morogva rázzák az úri szelek,
s a lyukakon átvillámlik a *Semmi*”

(Circus maximus)

Itt még nagy S-sel. De eltelik egy év, és akkor már nem kell nagy S-sel írni a *semmit*, hanem azt írja, hogy

„*Ó nappalok fehér kendői számat
ki tömte be tivéletek nehogy
kiüvöltsem hogy már a semmi sincsen
s még ez a semmi is fogy egyre fogy.*”
(De profundis)

Ez Baka legerősebb szólama, azt gondolom, és erre rakódik rá nagyon sok minden, akár azt is mondhatnám, hogy a gyönyörűségnek, a rettetetes kéjnek, a hátborzongató kéjnek és a tragikumnak egy olyan keveréke, amiben ez a *semmi* benne van, de már sok minden egyébbel együtt.

Szőke K. — Rába György írta róla a *Holmiban* megjelent kritikájában, hogy nagyon hatott Baka Istvánra a gnosztikus tradíció, legalábbis ebben a kulcsban lehet több versét értelmezni. A huszadik század orosz irodalmában döntő volt a gnosztikus tradíció hatása, és talán valami köze van ennek a bizonyos Istentől magára hagyott világképének, ami gyakran megjelenik verseiben és nagyon fontos élménye. A későbbi verseire gondolok inkább, mikor már nem szecessziós képiségben jelenik meg a Sátán és Isten harca a világban. — Tehát itt nagyon érződik ez a gnosztikus tradíció, ami alapvetően az orosz kultúrán keresztül kerülhetett hozzá. A másik nagyon fontos dolog, hogy ugyancsak az oroszos tradícióra vezethető vissza a *lét és létezés* különválasztása, megkülönböztetése — ami Paszternák költészetében is nagyon döntő — például a *Változatok egy orosz témára* versében: „*Mert vanni könnyű — lenni nehezebb*” meg „*Én az vagyok, ki nincsen is talán;*”

És a mottója a versnek Tarkovszkij két sora:

„*Én az vagyok, ki élte századát,
S nem én volt...*”

(Kézirat)

Tehát az *én — nem én, látszat-lét*, végeredményben a démonikus létezés. Főleg az orosz szimbolizmusban szólt erről nagyon sok elmélet, tehát elképzelhető, hogy ez is valahonnan innen való.

A másik fontos dolog még a fordításokkal, a formával kapcsolatosan. Tény, hogy Bellman rendkívüli hatással volt rá, és nagyon is sze-

rette ezt a munkáját. Emlékszem rá, amikor fordította, örömet jelentett neki. Ugyanilyen örömet jelentett Brodzskij verseinek a fordítása is. Ezekből nagyon sokat tanult forma tekintetében. A másik költő, aki talán egyik legkedvesebb orosz költője lett, miután megismerte és lefordította, Vlagyiszlav Hodaszevics, akit mind a mai napig nem értékelnek kellőképpen. Oroszországban már egyre inkább, de ennek a költőnek — és nemcsak költőnek, hanem remek esszéírónak — a jelentőségét nem ismerik fel. Tehát a fordítás tényleg szerves része volt életének. Talán az egyik legérdekesebb elem, ami itt megjelenik, az, hogy az *Orosz szonettek* című verse azt a fikciót, pontosabban nem is fikciót, hanem misztifikációt tartalmazza, hogy úgy írja meg ezeket a szonettekét, mintha ezek már az akkor elhunyt Arszenyij Tarkovszkij versei lennének, és a végére, a jegyzeteibe odaírja, hogy ezek a versek, mármint az *Orosz szonettek*, csak fordításban léteznek. Tulajdonképpen a fordítás továbbvívő erejének, tehát ilyen értelemben a tradíció továbbvívő erejének tulajdonítható — ez egy kicsit fennköltlen hangzik, de ez mindegy, azt hiszem, nagyon fontos volt Baka István számára.

Annak ellenére, hogy eddig bizonyos értelemben indulatos, sőt lázadó természetéről beszéltünk, föltétlenül létezett számára egyfajta transzcendencia, a kultúra transzcendenciája. Ennek mindenféleképpen nagyon fontos szerepe volt. Ott, a kultúrában lehet folytonosság, az egy szabad tér, illetve ez a kulturális játéktér az egyetlen szabad tér, ami a költő számára megadatott, s nem a politika (bizonyos értelemben) s azt is mondhatnám, hogy nem az erkölcs, annak ellenére, hogy nagyon komolyan vette, de hát látta mindazokat a visszasságokat, amik történtek.

Albert Zs. — Hadakozás Istennel. Ami vissza-visszatér: van vagy nincs, törődik velem vagy nem törődik velem. A végletességében és a maga rejtettségében adys indulatot jelent az én számomra.

Domokos M. — Ez a küzdelem Istennel, a jóval, illetve a jó hiányával, ez végigkíséri az egész költői pályát, s bár ennek különböző intenzitású megfogalmazásait ki lehet ugyan mutatni a költészetében, azért azt is figyelembe kell venni, hogy a pálya kezdetén ez jóformán minden költővel kapcsolatban elmondható lenne. A mélyen átélt igaz érzések sose fejeződnek ki úgy, mint később, az érett korszakában. Tehát a költői kifejezés hitele és az érzelmek élethitele mögött mindig van egy kis megfigyelhető távolság, ami később eltűnik. Az a bizonyos forma — amiről Lator László is beszélt — miközben látszólag meglazul, például az szonettjeiben, egyre természetesebbé válik, egyre közelebb kerül egy-

máshoz, egyre evidensebb, hogy azt mondja, és úgy mondja, mint amit éppen mond. Nem lehet — érzésem szerint, a kívülálló nem tud — felelni a Maga kérdésére. Mert az Istennel, az Isten létével való ilyen értelmű viaskodás a tizenkilencedik század közepétől erősödik föl az irodalomban, vagy kap kifejezést. Azt nem tudhatjuk, hogy korábban hogy volt és mint volt. Bakáról személyesen is tudom, hogy ez állandó nagy gondja, viaskodása és küzdelme volt. Minden egyéb, úgy érzem, hogy itten belemagyarázás.

Lator L. — Én azt gondolom, ha én is beleszólhatok ebbe, hogy Baka és Ady Isten-élménye, nem hasonlít, mert Ady, akárhogy is, hívő lélek volt. Baka nem. Nekem nem mondott soha semmit az Istenhez való viszonyáról, csak a verseire támaszkodhatom: ha Istennel találkozik a költészet, az nem a jelenvaló Isten, hanem az Isten hiánya. Vagyis én azt gondolom, hogy itt nincs szó az Adyéval rokon Isten-élményről. Ady ott van a Sion-hegy alatt, és jön az a nagyszakállas Isten. Bakának nem jön semmi.

Albert Zs. — Nem függ össze a betegségével?

Lator L. — Nem hiszem. Azt gondolom, a betegsége arra kellett volna, hogy taszigálja, hogy higgyen valamiben. De ha már ez szóba került, én azt gondolom, mellékes, hogy viaskodik az Istennel, vagy hisz vagy nem hisz az Istenben. Az a kérdés, hogy van a versben megírva. Baka verseiben nagyszerűen van megírva, hogy az Isten nem törődik vele.

Domokos M. — 1991-ben együtt voltam vele Svájcban. A Protestáns Európai Szabadegyetem hívott meg bennünket, ahol ő találkozott Iványi Gáborral, aki metodista lelkész. Elemi rokonszenvre lobbant a két ember egymás iránt, és ez azzal kezdődött, hogy Baka Pista odament Iványihoz, és mondta neki, hogy tudja, hogy ő pap, és kötelességének érzi, hogy megmondja: ő nem hisz. És ez lett a kapcsolatuk alapja, ez a valóság. Ezt Iványi Gábor nagy megértéssel hallgatta, gondolom, meg is lepte, hogy valaki így közeledik hozzá. Ez alatt az egy hét alatt rengeteg időt töltött el Iványi Gáborral, beszélgettek, hogy miről, azt nem tudom, mert kettesben voltak, de ott rögtön ezzel kezdte, és kijelentette, hogy nem hisz. Ezt csak azért mondom, hogy megerősítem, amit Lator László említett, hogy a betegségnek inkább más irányba kellett volna őt nyomni. De én azt hiszem, hogy „a hitemből kivert világ” látványa, amely egyre erősebbé és végletesebbé vált benne, arról győzhette meg őt — de mondom, ez csak feltételezés persze —, hogy valami nincs, aminek lennie kéne, vagy jó volna, ha lenne. Tehát ellentétben — mond-

juk a Szent Ágostoni teológiával, aki azt hirdette, hogy rossz nincsen, a rossz csak a jó hiánya, mint hogyha Baka Pistában ez megfordult volna, hogy a jó nincsen, csak rossz van, az emberi sors elkerülhetetlenül zátonyra fut. Ezt a hajótörést vagy katasztrófát bizonyos megbékült akasztófahumorról vagy iróniával kell szemlélni, de tudomásul kell venni, mert nincs menekvés.

Amilyen határozott vonásokkal megrajzolt emlékképet hagyott Baka azokban, akik ismerték, olyan nehéz ezt a rajzolatot pontosan elmondani, mert állandóan kísért a megfogalmazások egyoldalúsága, hogy valaki szoborrá válik, hogy idealizálódik, vagy akarunk ellenére olyan személyt láttatunk benne, mint hogyha Madách Luciferjének az unokaöccse volna, holott egyik se igaz, mert egyszerre volt benne szinte életem túli józanság, és ugyanakkor naiv, fiatal költőre valló reménykedések és szinte gyermeteg kombinációk rajzoltak a fejében, amelyek aztán mindig orra buktatták őt, és akkor ő ezt egy ironikus mosollyal tudomásul vette. Darvasi írja le ebben *A berlini fekete füzetben*, hogy amikor megnyert egy borversenyt, ahol Lator László egyébként zsűritag volt, és megnyerte az első díjat, és azt hiszem, a kiírás értelmében — legalábbis Darvasi így mondja el a történetet — egy nagy hordó tokaji bor jelentette az első díjat...

Lator L. — Ez így volt, igen.

Balog J. — De milyen nehezen érkezett! És mint egy gyerek, heketen át lázas izgalommal várta, hogy mikor érkezik meg a bor.

Domokos M. — És nem jött a bor. És ez iszonyú csalódást jelentett számára. Darvasi szerint a végén már — eltelt néhány hónap — nem lehetett vele beszélni, magán kívül volt, úgy érezte magát, mint a gyerek, akit becsaptak, és ezt nem lehet jóvátenni.

Albert Zs. — Meg tudom érteni.

Domokos M. — Végül megjött néhány üveg tokaji, és egy üres hordó, amiről kiderült, hogy csak dísz. Ővele sokszor történt ilyesmi. Más tekintetben viszont, amikor a borversenynél lényegesebb vagy a borverseny első díjánál lényegesebb csapások érték őt — ha ugyan ennél van lényegesebb csapás —, akkor azt egészen nyugodtan viselte el. Ugyancsak Svájcban voltam ennek tanúja, hogy ott két költő volt jelen a meghívottak között. Az egyik Kányádi Sándor, akit ugye mindenki ismert, hiszen állandóan járta a nyugati magyar emigrációt, népszerű volt, nagyszerűen mond verseket, mindent tudott, művelt erdélyi költő, istentiszteletet is tartott, olvasta a textust, prédikált, imát mondott, meg minden,

s akkor a szervezők udvariasságból Baka Pistának is rendeztek egy költői estet. Meg volt hirdetve egy találkozó, ahol Baka felolvassa a verseit. Végül is négyen vagy öten jelentünk meg ezen — senki nem tudta, hogy kicsoda, és nem jöttek el. Akik eljöttek, tévedésből jöttek oda, azt hitték, hogy ez is egy ilyen esti ájtatosság. És Pista azért kiállt, elmondta a verseket, majdnem azt mondhatnám, hogy az üres falaknak, s amikor ez véget ért, akkor mondtam neki: te, hát ne búsulj. „Hát miért — azt mondja —, ezek nem tudják, hogy én ki vagyok.” De ebben nem volt sértettség, nem volt dac, nem volt önsajnálát, semmi. Egy tárgyilagos megálgalítás. Néztam rá, hogy ezt elviselni — nem könnyű.

Balog J. — Baka István nagyon jó rádiós volt.

Albert Zs. — Hogy volt jó rádiós?

Balog J. — Nemcsak azért mondom ezt, mert rádiós beszélgetésben vagyunk, hanem azért is, mert ez a kettősség vagy sokaság ebben a kettősségekben — amit Lator László is meg Domokos Mátyás is említett — itt is jelen volt. Abban, hogy ő bejöjjön a stúdióba: egyrészt, hogy hogy ér oda, hogy nem téveszti el a napot, az időpontot — ezt nagyon sokszor kellett egyeztetni, vagy egyszer sem. Van e mögött a magatartás mögött némi ravaszság is, hogy én többet botlok, mint amire képes lennék, többet botlok a kedvetekért, talán, többet botlok a magam szabadságáért, mert ez a fajta kicsit együgyűnek való mutatkozás, ez egy szabadságterritórium. Tehát bejött a stúdióba, ahol mindenki nagyon szerette. Abszolút nem értették, hogy, hogy kerül oda, hát nyilván mint ismerősöm. Jó, csináljon ott műsort, — éppen a fordításokból csináltunk egy két-részes sorozatot egyszer *Kortársaim* címmel, amiben magyarok voltak, egyszer pedig azok közül, akiket ő fordított. És hát ugye, oda be kellett jönni. Mindig felolvasott egy jegyzetszerű szubjektív vallomást, aztán pedig együtt verseket válogattunk hozzá. És amíg nem talált föl, meg hogy hova rakta le a kabátját meg a táskáját, meg hol a szemüvege — hát az egy időtlenkedés volt. És ehhez az is kellett, hogy feltétlenül, vagy inkább feltétel nélkül megbízzon abban, aki egy ilyen dologba beviszi. S amikor beült a stúdióba, akkor abban a pillanatban ott ült — és tudom, hogy ez egy kritikuskak vagy a költészetét szakmai módon néző embernek talán nem a költészet lényegéhez tartozó dolog —, de aki az emberrel mint magatartással is, és mint a művészettel és az ember közötti megfeleléssel találkozik egy ilyen viszonyban, azt, vagyis hát engem, aki a felvételeket készítette, pontosan eligazított: hogy beült valaki, aki professzionálisan mondja a saját verseit, nem előadói szempontból csu-

pán, hanem azzal a teljes hitelességgel, amivel ezek a versek íródtak. Az az évi — az utolsó három-négy évéig — négy-öt vers, amit írt egyáltalán évente — tehát az a nagyon kevéség látszólagos kevéség, az a végén robbant, és húsz-harminc verset is képes volt írni egy évben. És amikor beült a stúdióba és megkapta a piros lámpát, akkor ő, Baka István, az egyetlen, a megkerülhetetlen, s nem a nagy költő, hanem a teljességgel a szavai súlyának és hitelességének birtokában lévő beszélő ember volt. Ezért mondtam, hogy jó rádiós volt.

Bombitz A. — Jónak kellett lennie szerintem más téren is. A főfoglalkozásáról nem beszélünk túl sokat. Ha tetszett, ha nem, azért mégis csak a *Kincskeresőt* kellett csinálnia.

Balog J. — A gyerekeket kihagytuk, persze.

Bombitz A. — A gyerekek. Mert én igazából onnan ismerem őt. Gyerekként kerültem hozzá, és hogy már Szegedet ne csak szidjuk, hanem dicsérijük is, mégiscsak Szeged volt a helyszíne ennek a gyerekirodalmi lapnak. A nyári *Kincskereső*-táborok ott zajlottak, és még ha kelleetlenül is vagy dörmögve csinálta végig a nyári táborokat, azért mindenképpen el kell mondani, hogy rendkívüli személyiség volt, olyan értelemben, hogy nem gyerekként kezelte azokat, akik akkor őt már komolyan vették. Lehet, hogy naivítás, de én tizenégy éves koromban a *Döblinggel* érkeztem meg Szegedre. Teljesen hülyének nézett, de azért — szerintem — én kaptam a leghosszabb ajánlást a könyvben. Benne van az, hogy „szerkesztőtársamnak”, mert hogy ugye a táborok végén mindig össze kellett állítani egy tábort *Kincskeresőt*, ő pedig örült neki, hogy van itt egy-két figura, akik tizenhárom-tizenégy éves fejjel elvégzik a melót, ő pedig elszökhet innen, már hogy az ilyen fölösleges felelősség elől. És azért ezen a bizonyos lapon, — ezen a *Kincskereső*n, fel lehetett nőni. Azt hiszem, hogy azóta sincs ilyen. Nem tudták feltámasztani a *Kincskeresőt*. Azóta ugyan már mások csinálják. Nem lehetett. Pedig hát az ember a szíve mélyén csak-csak elmondhatja, hogy megpróbáltak egy-két embert úgy felnevelni, hogy lehessen rájuk számítani. Nem sikerült. Ebben mindenképpen a betegsége is megakadályozta. Egyszer azt mondta nekem, hogy ne tököljek, álljak be nyugodtan a helyébe, és amikor ő meggyógyul, akkor utána mi csináljuk — ahogy az előbb te mondtad — felturbózzuk a lapot. Úgyhogy ezek mindenképpen meghatározó élmények. Azért mondanék egy-két nevet, akik annak idején, nyolcvanöt-nyolcvanhat tájkán rendszeresen visszajöttek, mivel az volt a kérdés, hogy van-e tényleg „brancs” vagy vannak-e olyan emberek,

akik rendszeresen összejönnek, és akikkel együtt lehet dolgozni. Az előbb láttam éppen Gózon Ákost, itt van a rádióban, itt sertepertél — onnan jön. Vagy Szokolay Péter Kecskeméten játszik a színházban. Vagy itt van Nagy Gábor, akinek nagyon fontos kapcsolata volt Bakával: a költő tanítványaként szerepel. Nemrég jelent meg a második verseskötete, most már a *Széphalom* kiadónál dolgozik. És hát sorolhatnék még más neveket, akik így vagy úgy, de mindenképpen ebből a bizonyos kapcsolatból részesedtek, és ezt az örökséget emberi szinten, azt hiszem, tovább vitték.

Balog J. — Mert *kincskereső* volt.

Szőke K. — S mert Baka Istvánnak mindig volt egy vágya, hogy legyenek tanítványai...

Balog J. — *Tanszéke, sőt egyeteme*, sok szép lánnyal...

Szőke K. — Igen, és nagyon nagy öröm volt számára, mikor életének utolsó előtti évében, tehát betegsége megjelenése után, végre valahára el lehetett intézni, hogy az egyetemen órákat kapjon, ahol műfordításról beszélt, irodalomfelfogásáról beszélt, és nagyon élvezte a tanítást. A hallgatói közül többen bejártak hozzá ebbe a bizonyos kis szerkesztőségi szobába, ahol nagyon gyakran megfordultunk. Most is például, mikor jövök az egyetemről, szinte ösztönösen be akarok fordulni a Victor Hugo utcába...

Balog J. — Én mindig direkt arra megyek, pedig most egy alpolgármester lakik ott...

Szőke K. — ...és hát akkor tudom, hogy ott már nincs Pista. Ebbe a szerkesztőségi szobába tényleg nagyon gyakran összegyűlt a baráti köre. Sok fiatalember volt ott, akikkel nagyon szívesen foglalkozott. Gondolom, ez a foglalkozás Zalán Tiborral vette kezdetét, fiatal költő korában. A másik fiatal költő, akiből szerencsére nagyon jó prózaíró lett, Darvasi László, aki első verseit szintén Baka Istvánnak mutatta meg.

Domokos M. — Valahányszor bementem a *Kincskereső* szerkesztőségébe — nem sokszor —, mindig egyedül találtam. Olykor Darvasi volt ottan, s tudom, hogy Baka Darvasit nagyra tartotta. Egyébként ha már ezt a nem is keserű, hanem jegesen tárgyilagos megállapítását idéztem Bakának, hogy „Nem tudják, ki vagyok”, azért éreznie kellett, hogy vannak, nem is kevesen, akikben működik ez a bizonyos „hamburgi mérték”, és tudják, hogy Baka *kicsoda*.

Egy furcsa dokumentumát elhoztam ennek. Annak idején, amikor a *Holmi* elindult, engem kért meg a szerkesztőség, hogy írjak Baka Pis-

tának, ha tud, adjon verseket, s többször meg is jelent a lapban. S nem sokkal Baka halála után kapott a versrovat szerkesztője, Várady Szabolcs barátunk egy levelet Ausztráliából, egy Ausztráliában élő magyar költőtől, aki a következőket írta: „Nagyon megdöbbentett híradása Baka István haláláról — egy esztendeje talán, hogy fölfedeztem magamnak ezt a kivételes tehetségű költőt az itt Ausztráliában fellelhető, gyéren érkező kiadványokban. Néhány sora örökké velem marad az oroszoknál is oroszabb Pehotnij-versekből, s egyik munkája, az *Izolda levele* ugyancsak feledhetetlen.

Éppen ön által reméltem köszönteni őt, gondolván; melengető érzés lehet számára, hogy a földgolyó túloldalán is olvassák a verseit. Aggódok, hogy a mostoha kiadói viszonyok miatt ez az életmű — ha nem is feledésbe — de jó időre homályba veszik. Nagy kár lenne.

Bocsássa meg e néhány céltalan sort, valahogy úgy vagyok, mint az aranyos, aki szitájában fénylő rögre lel, s miközben csodálattal forgatja ujjai között, — elejti és elveszejtí. S aztán ezt el kell mondanía valakinek.”